

УДК 37(091) (477.7)

Міронова І.С., Миколаївський державний університет

Міронова Ірина Сергіївна (1976 р.н.). У 1998 році закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного університету. Аспірантка кафедри історії України МДУ. Тема кандидатської дисертації – *культура національних меншин Півдня України в 20-30-ті роки ХХ століття*.

Діяльність закладів професійної та вищої освіти національних меншин Півдня України в 20-30-ті роки ХХ століття

На основі архівних матеріалів та матеріалів преси в даній статті розглянуто процес діяльності закладів професійної та вищої освіти національних меншин Півдня України в 20-30-ті роки ХХ століття. Розглянуті успіхи та труднощі в ході цього процесу. Автор доходить висновку, що вільні умови для розвитку національних меншин, які існували в 20-ті роки, були з необґрунтованою поспішністю знищені в 30-ті роки.

Based on archival and press materials this article is devoted to the process of activity of professional and higher educational institutions of national minorities in the 1920-30's. The positive and negative aspects of the process are analyzed. The author made a conclusion that free conditions for the development of national minorities that had been created in the 1920's, were hastily destroyed in the 1930's.

Проблема національних закладів професійної та вищої освіти, реалізація можливостей їх розвитку рідною мовою постійно перебували в центрі широкої уваги. Південь України був і залишається регіоном з багатонаціональним населенням, тому питання, пов'язані з політикою національно-культурного будівництва, були актуальними в 20-30-ті роки і залишаються актуальними в сучасний період.

Питань, присвячених діяльності професійних та вищих закладів освіти, історики торкалися протягом 20-90-х років. Але більш широкі можливості щодо вивчення історії національних меншин України з'явилися лише наприкінці 80-х

– на початку 90-х років. Праць, присвячених саме цій проблемі, існує небагато. В цьому напрямку плідно працювали Л.Д.Якубова, Б.П.Чирко, Л.Ф.Шепель, І.Я.Щупак [1] та інші. Більшість істориків згодні з тим, що політика “коренізації” в 20-ті роки дала ідеальне підґрунтя для розвитку професійних і вищих національних закладів освіти. В 30-ті роки, в зв'язку зі зміною політики радянського уряду, ці заклади були закриті за “ненадобністю”. Однак дана проблема розглядалася істориками в загальнореспубліканському масштабі, і тому автор статті ставить за мету розглянути з власної точки зору особливості розвитку професійної та вищої освіти

ти національних меншин Півдня України в 20-30-ті роки XX століття.

На початку 20-х років радянська держава мала недостатню кількість спеціалістів, що походили, переважно, з буржуазного та дрібнобуржуазного середовища. Тому актуальною проблемою того дня була підготовка кадрів інтелігенції нової генерації. Велику увагу компартія приділяла формуванню спеціалістів з робітників та селян. Формування нових суспільних відносин в країні можливе було лише при наявності кваліфікованих фахівців. Тому першочерговим завданням у справі виховання робітничо-селянської інтелігенції була докорінна перебудова системи навчально-виховної роботи, кардинальна зміна соціального складу студентів, встановлення тісних зв'язків між навчальними закладами і виробничою сферою.

Відповідно до цих завдань в Україні запроваджувалася нова система освіти: семирічні трудові загальноосвітні школи, дво- і трирічні професійні школи і технікуми, вищі навчальні заклади. До допоміжних навчальних закладів належали курси робітничої молоді, фабрично-заводські училища і робітничі факультети [2].

На Півдні України осередком підготовки національних вчительських кадрів та виховання національної інтелігенції стали єврейський і німецький сектори педагогічної освіти (євсектор і німсектор) при Одеському інституті народної освіти. Вони склалися з основного факультету та робітфаку. Основний факультет готував викладачів загальноосвітніх дисциплін як для установ соціалізму, так і для шкіл профосу. Викладання проводилось єврейською чи німецькою мовами. Ці сектори мали на меті підготувати кваліфікованих працівників для роботи в освітніх установах з єврейською або німецькою мовами викладання; сприяти підвищенню їх кваліфікації, організовуючи курси перепідготовки, консультаційні бюро, семінари з різних дисциплін та ін. Сектори входили до складу ІНО як структурні підрозділи, мали циклові методкомісії та навчально-допоміжні установи, свої власні штати викладачів і утримувалися за кошти інституту [3].

В 1928 році при Миколаївському інституті народної освіти була відкрита єврейська кафедра [4], основними предметами на якій були єврейська мова, література, історія та єврейський робітничий рух [5]. Єврейський сектор існував також при Одеському інституті соціального виховання [6].

В 30-ті роки вчителів болгарських шкіл готував болгарський сектор Одеського педінституту. У 1932 р. було відкрито болгарський сектор при Одеському сільськогосподарському інституті [7]. У різні роки фахівців рідною мовою на Півдні України готували також Миколаївський російський та Одеський німецький педагогічні інститути.

Потреба у кваліфікованих кадрах для роботи серед етнічних меншин сприяла зростанню мережі установ спеціальної освіти рідною мовою, яка почала розвиватися з 1924 р. 26 травня 1925 р. нарада губернських та окружних інспекторів Наркомосу в Харкові передбачала розширити мережу сільськогосподарських та індустріально-технічних профшкіл нацменшин; перевести їх на навчання рідною мовою; відкрити школи кустарного учнівства для молоді, що працює у кустарів на дрібних підприємствах [8].

В 1926/1927 навчальному році на Півдні України були створені й працювали німецький та єврейський педагогічні та єврейський машинобудівний технікуми [9]. У цих навчальних закладах готувалися спеціалісти для роботи в національних селах, селищах і районах, а також викладачі національних шкіл усіх типів. Одним із негативних моментів роботи технікумів був брак навчально-методичної літератури національними мовами та залишала бажати кращого матеріальна база.

В 20-30-ті роки на Півдні України дуже динамічно розвивалися професійні заклади освіти серед єврейського населення. Цьому сприяло декілька причин. По-перше, єврейські педагогічні технікуми готували значну частину вчителів для єврейських шкіл. По-друге, особливістю соціально-економічного розширення євреїв було те, що 2/3 їх до революції були зайняті в сфері малої торгівлі і кустарно-ремісничого виробництва і тільки 4% – пов'язані з великою промисловістю (підприємці, службовці, робітники). Тому була поставлена мета залучення єврейського самодіяльного населення в промисловість і сільське господарство, чому повинен і був сприяти розвиток широкої мережі національних середніх спеціальних навчальних закладів для підготовки техніків, механіків, агрономів і т.ін. Серед них у 20-ті роки виділялися Херсонська єврейська профтехшкола, Львівська єврейська сільськогосподарська та Каховська єврейська кустарно-промислова школи [10].

За ініціативою "євсекцій" в Одесі в 1926 р. був відкритий єврейський педагогічний техні-

кум, продовжувало функціонувати єврейське ремісниче училище на базі колишнього товариства “Труд”. В Миколаєві з 1929 р. діяла єврейська профтехнічна школа, яка мала свою столярну майстерню [11]. Але нова система єврейської освіти була дуже обмеженою. Єдиною її відмінною особливістю було прийняття ідиш як мови викладання [12].

Заслугує на увагу діяльність німецьких професійних закладів освіти і, зокрема, діяльність Ландауської сільськогосподарської (агрономічної) школи, яка була заснована в серпні 1920 р. [13]. У 1929 р. там навчалось 66 учнів, 63 з них користувалися інтернатом, 18 – одержували стипендії. Були у школи і проблеми з кадрами, зокрема, в 1927 р. 62-х учнів навчали 9 викладачів (з них 4 постійних), а у 1929 р. працював тільки один викладач – Вольф Михайло Михайлович, він же завідувачий школою [14].

Одним із завдань, що стояли перед Наркомосом в 20-ті рр., було відкриття сільськогосподарських шкіл для болгарського населення. Незважаючи на те, що основним заняттям його було хліборобство і відчувалася гостра потреба кваліфікованих робітників у галузі сільського господарства, на початку 20-х років на Півдні України не існувало жодної болгарської сільськогосподарської профшколи [15]. Це питання залишалося відкритим і в наступні роки. В 1926/1927 рр. інтегральна сільськогосподарська болгарська профшкола була відкрита в Одесі [16].

На початку 30-х років була проведена уніфікація вищої і середньої спеціальної освіти і реорганізація її за галузевим принципом. Вищим навчальним закладом став інститут, а середнім спеціальним – технікум. Замість універсальної вищої школи, яка готувала спеціалістів широкого профілю, були створені галузеві вищі навчальні заклади. Усі технікуми передавалися з Наркомосу у відання галузевих наркоматів.

Починаючи з 1935/1936 навчального року в системі вищої педагогічної освіти було встановлено два типи навчальних закладів: чотирирічні педагогічні, що готували кадри вчителів для середньої школи, та дворічні учительські інститути, які готували вчителів для неповної середньої школи. У 1934 р. була відмінена плата за навчання в усіх вузах і технікумах республіки [17].

На початку 30-х років починається поступове згорання професійної освіти серед національних меншин. На перший погляд, в ці роки була

сформована струнка, розгалужена, ефективна у своїй діяльності система закладів та установ, що мали задовольняти культурно-освітні потреби національних меншин України, надавати методичну допомогу в просвітницькій роботі та науково її спрямовувати. Але цьому “національному ренесансові” в цей період був покладений початок кінця. Приблизно з 1932-1933 рр., в міру утвердження в СРСР тоталітарно-репресивного режиму, державна політика щодо національних меншин починає змінюватися. Не було жодної установи серед тих, що обслуговували етнічні меншини, яку б у ці роки оминули репресії.

Заяви про німецьких, польських та інших “націоналістів” стали сигналом до посилення шовіністичної кампанії, у перших ешелонах якої йшло радянсько-партійне керівництво республіки. За постановою ЦК КП(б)У “Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту та особливих національних відділів і класів у школах, технікумах та вузах УРСР” (липень 1938 р.) було ліквідовано кілька вищих навчальних закладів та відділів при них на Півдні України, в яких навчання проводилося національними мовами, у тому числі Одеський німецький педагогічний інститут, болгарський сектор Одеського педагогічного інституту, Ландауська німецька сільськогосподарська школа, болгарський відділ при Одеській педагогічній школі [18].

Ліквідація спеціальних національних установ на Україні була лише частиною загальної політики, спрямованої на відмову від коренізації в усіх сферах культури. Репресії в середовищі творчої інтелігенції та відповідальних працівників, що з особливою силою розгорнулися в 1937-1938 рр., завершили справу. Після 1938 р. жодних згадок про існування в Україні національних меншин та їх специфічні національно-культурні потреби ми не знайдемо.

У 30-ті рр. хвиля репресій звалилася на німецькі професійні та вищі навчальні заклади Півдня України. Розпочалися масові “перевірки” німецьких закладів, які набули форму репресій щодо професорсько-викладацького і студентського складу.

На початку 1934 р. Одеське обласне управління ДПУ заявило про ліквідацію в Одеському педагогічному інституті “німецько-фашистської контрреволюційної організації”, що ставила своєю метою насадження повстанських груп, відрив

німецького населення від радянзації, проведення шкідницько-диверсійної діяльності і підготовки збройного повстання проти радянської влади [19].

Керівниками організації були названі професори Р.К.Міквіц, А.Н.Штрем, завідуючий відділом Центральної наукової бібліотеки Г.Д.Штейнвандт. У справі проходили також науковий співробітник Ф.Ф.Мазур-Мазов, викладачі одеських вузів Ф.Адлер, В.М.Фриз, А.І.Райх, Є.Г.Бейтельснахер, С.Й.Унгемах, О.Я.Цвіккер, Г.І.Бахман, Е.Л.Тромпешер і калькулятор заводу "Червоний сигнал" А.Е.Фіхтнер. Вирок, винесений 26 лютого 1934 р. трійкою ОДПУ, був відносно м'яким – 3-5 років виправно-трудоових таборів. Проте справа на цьому не завершилась, багато з засуджених отримали додаткові строки і померли на засланні. Арешти по цій справі були відновлені в 1937-1938 рр., загальне число притягнутих до відповідальності досягло 100 чоловік, 19 з них були розстріляні.

У травні 1936 р. було проведено "обстеження" Одеського німецького технікуму механізації сільського господарства. В доповідній записці, підготовленій відділом шкіл ЦК КП(б)У, відмічалось, що місцеві партійні та комсомольські організації "не приділяли уваги цьому технікуму" і не проводили серед викладачів і студентів політико-виховної роботи. Органи НКВС "виярили в технікумі контрреволюційну фашистську організацію", до складу якої входило 10 чоловік викладачів і студентів, у тому числі й комсомольців. Залучені до цієї групи люди звинувачувалися у проведенні серед студентів "націоналістичної роботи", спонукуванні їх до активної діяльності в цій контрреволюційній організації [20].

В грудні 1937 року подібне "обстеження" було проведено в Одеському німецькому педагогічному інституті, в результаті якого було вирішено зняти з роботи директора інституту Єрухімовича як політично непевну людину, яка нездатна керувати вищим закладом [21]. Постановою ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. цей вуз був реорганізований в інститут іноземних мов [22].

У ці роки були ліквідовані німецький відділ Одеської обласної комуністичної сільгоспшколи, німецький сектор Одеського медичного інституту [23]. Суворі звинувачення були висунуті проти доцента Р.Вернера, який нібито створив на базі цього інституту штурмовий терористичний загін "Гітлерюгенд" у складі 14 штурмовиків з

числа студентів німецького сектора. Останні, як доводили слідчі, планували ряд терористичних актів проти членів Політбюро ЦК ВКП(б) [24].

Пошуки польських "фашистів" привели до ліквідації протягом 1932-1938 рр. Одеського польського технікуму механізації сільського господарства, вечірньої робітничої школи, розвалу праці польського клубу [25].

Не припинялись репресії з боку радянської влади проти єврейської інтелігенції. У 1937 р. працівниками НКВС була сфабрикована справа про республіканський центр "Бунд", за якою були заарештовані завідувач кафедри Одеського університету Л.М.Абрам, секретар Калініндорфського райпарткому КП(б)У Н.Г.Лурье, письменник Д.М.Ман, завідуючий відділом нацменшин ЦВК УРСР П.А.Красний, бухгалтер-ревізор Д.Шнідр. У звинувачувальному вирокі говорилося, що в Україні проживає ряд колишніх діячів єврейської національної партії, що пов'язані між собою і проводять активну контрреволюційну діяльність. Притягнуті по справі були названі шпигунами іноземних розвідок, які проводили активну ворожу діяльність [26].

У березні 1938 р. на Півдні України ще діяли такі національні середні і вищі навчальні заклади: німецький педінститут в Одесі (236 учнів); Ландауська німецька сільськогосподарська школа (195 учнів), єврейський і болгарський відділи при Українському Одеському педінституті, болгарський відділ при Одеській педшколі (76 учнів), Херсонська єврейська середня школа механізації сільського господарства (324 учні), Кіровська німецька середня школа механізації сільського господарства (554 учні), Калініндорфська єврейська педшкола (148 учнів). Всі колишні технікуми були перейменовані в педагогічні і сільськогосподарські школи [27]. Наприкінці 30-х років навчальні заклади, де викладання здійснювалося німецькою, польською, єврейською й іншими мовами, переводилися на українську або російську мови.

Отже, професійна і вища освіта національних меншин Півдня України в 20-ті роки повністю виконувала поставлені радянським урядом завдання: підготовка спеціалістів рідною мовою; докорінна перебудова системи навчально-виховної роботи соціалістичної за змістом, кардинальна зміна соціального складу студентів; встановлення тісних зв'язків між навчальними закладами і виробничою сферою. Але з середини 30-х років, в міру утвердження в СРСР тоталітаризму,

літарно-репресивного режиму, державна політика щодо національних меншин починає змінюватись. Професійні та вищі заклади освіти, де навчання проводилось мовами національних

меншин, були ліквідовані без належної диференціації та з необґрунтованою поспішністю. Репресії, які були проведені в середовищі творчої інтелігенції, завершили справу.

Література

- Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денационалізація // УДЖ. – 1998. – № 6. – С. 22-36; 1999. – № 1. – С. 41-55; Чирко Б.П. Національні меншості на Україні в 20-30-х рр. // УДЖ. – 1990. – № 1. – С. 51-64; Шепель Л.Ф. Проблема підготовки кадрів спеціалістів в УСРР з робітників і селян (20-ті рр. XX ст.). – К.: Інститут історії НАН України, 1995. – 33 с.; Щупак И.Я. Еврейские средние специальные учебные заведения на Украине (конец 20-х – 30-е гг.) // Еврейское население юга Украины: история и современность. Тезисы к научно-практической конференции 17-18 октября 1991 г. – Запорожье, 1991. – 47 с.
- Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – Харьков: Изд-во Наркомата юстиции. – 1922. – № 49. – Ст. 729.
- Бюлетень Народного комісаріату освіти. – Харків, 1928. – Ч. 35(122). – С. 10-11.
- Державний архів Херсонської області, ф. Р-414, оп. 1, спр. 972, арк. 5 зв.
- Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р-99, оп. 1, спр. 889, арк. 265.
- Якубова Л.Д. Вказ. праця // УДЖ. – 1999. – № 1. – С. 42.
- Павленко В. Болгари в Україні: [історія] // Віче. – 1995. – № 7. – С. 123.
- Міронова І.С. Розвиток освіти національних меншин Півдня України у 20-ті роки XX століття // Національний університет "Києво-Могилянська академія". Миколаївська філія. Наукові праці. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. – Т. 10: Історичні науки. – С. 81.
- Гусева С.О., Цобенко М.М. З досвіду розв'язання національного питання на півдні України (1920-1930 рр.) // УДЖ. – 1991. – № 2. – С. 51.
- Бюлетень Народного комісаріату освіти. – Харків, 1928. – Ч. 44(131). – С. 172-173.
- ДАМО, ф. Р-99, оп. 1, спр. 559, арк. 8.
- Котлер И. Очерки по истории евреев Одессы. – Иерусалим, 1996. – С. 33-34.
- ДАМО, ф. Р-99, оп. 1, спр. 678, арк. 2.
- Там само, арк. 272.
- Там само, спр. 887, арк. 189.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. Р-166, оп. 6, т. 1, спр. 710, арк. 1-7.
- Демченко М.В. Культурне будівництво на Україні за роки радянської влади (1917-1990 рр.). Тексти лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 1992. – С. 13-14.
- Якубова Л.Д. Вказ. праця. – С. 52.
- Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки XX століття. – Київ: "Тетра", 2000. – С. 310.
- Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 6, спр. 286, арк. 108.
- Там само, спр. 459, арк. 133.
- Там само, арк. 142.
- Там само, оп. 7, спр. 402, арк. 182; спр. 425, арк. 195; спр. 460, арк. 195.
- Данилюк Ю.В. Масові репресії проти німецького населення на Одещині в 30-ті роки // Одесі – 200: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. Тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції. 6-8 вересня 1994 року. Частина I. – Одеса, 1994. – С. 144.
- ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 328, арк. 47-51.
- Шитюк М.М. Вказ. праця. – С. 336-337.
- ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 476, арк. 19-25.

Надійшла до редколегії 14.03.2003 р.